Morvay Péter
1998. 11. 28. (II/48) HETEK ONLINE
Szemelvények az európai antikrisztus-irodalomból

Minden harmadik nemzedéknek van esélye arra, hogy megélje, amint egy évszázad véget ér, de több mint harmincból csak egy generáció szembesülhet ezredfordulóval. Úgy tűnik azonban, hogy nemcsak a kerek évfordulók közeledte váltja ki az apokaliptika iránti érdeklődést: ezek csak tovább fokozzák a már amúgy is gazdag múlttal büszkélkedő feltételezések, elképzelések és előrejelzések népszerűségét. A "végről szóló tanítás", vagyis az eszkatológia alapvető kérdései végigkísérik az elmúlt kétezer év európai kultúrtörténetét. Most induló sorozatunk első részében e kérdéskör egyik meghatározó elemét, az ellentmondásos antikrisztus-irodalom néhány jellegzetes vonását foglaljuk össze, elsősorban Bernard McGinn nemrég magyarul is megjelent műve alapján (Antikrisztus: az emberiség kétezer éve a gonoszság bűvöletében).

"Szükséges ezért, hogy szorgosan figyeljünk, s hogy alaposan megismerjük ezt az alakot, fontos továbbá, hogy lelkünk minden figyelmét e cél felé fordítsuk – különösen a mostani világban –, azzal a szándékkal, hogy az Írásokból megismerjük őt magát és gazságait, és óvakodjunk tőle, nehogy rászedjen bennünket" – figyelmeztette kortársait Rudolph Walther a XVI. század közepén az Antikrisztus, avagy igazi beszámoló arról, hogy közeledik az Antikrisztus... című művében.
Az apokaliptikus jellegű irodalom az Antikrisztust tekinti Isten és az emberiség végső ellenségének, akinek világtörténelmi szerepéről először az i.e. VI. században született Dániel könyve szól. A történelem végkifejletében felbukkanó diktátorról a zsidó próféta ezt írja: "Támad egy kemény orcájú, ravaszságokhoz értő király, és annak nagy ereje lesz, noha nem a maga ereje által; és csodálatosképpen pusztít, és jó szerencsével cselekszik... szívében felfuvalkodik és hirtelen elveszt sokakat; sőt a fejedelmek fejedelme ellen is feltámad, de kéz nélkül rontatik meg." (Dániel 8, 24-25)
A totalitárius rendszernek, az egyetemes erkölcsi-szellemi értékek tagadásának e megtestesítője az ószövetségi hagyományban sem csak mint a gonoszság elvont princípiuma, hanem hús-vér emberi lényként tűnik fel, aki szatanikus erőkkel áll szövetségben. Ez a felfogás kiteljesedett formában jelenik meg az újszövetségi keresztény írásokban. Az "antikhrisztosz" kifejezést János apostol használja leveleiben, míg ugyanerről a személyről Pál mint "a törvénytelenség emberé"-ről ("anthróposz tész anomiasz") ír. Az "antikhrisztosz" szó egészen pontos jelentése: "krisztushelyettes" (az "anti-" előtag ugyanis szóösszetételben mindig "-helyettes"-t jelent a görögben, ahogyan ma is használjuk: igazgatóhelyettes, elnökhelyettes stb.), de kevésbé pontosan fordítható így is: "Krisztus (azaz a Messiás, a felkent) ellensége, ellen-messiás". Aki tehát a Messiás ellenében, annak helyére lép. Az elnevezésben a Dánielnél is megjelenő konfliktus tükröződik a hamis és a valódi Messiás között. A rabbinikus hagyományban az utolsó idők utolsó zsarnokára és az antimessianisztikus hamis prófétára vonatkozó kettős elképzelést elsőként a Talmud utáni időben foglalták össze: a napok végén, a zsidó nép és messiásai utolsó és legveszélyesebb ellenségeként fog fellépni. Azzal az állítással lép fel, hogy ő a világ népeinek krisztusa. Miután mint ilyet általánosan elismerik, a zsidóktól is ugyanezt az elismerést követeli – s ekkor kerül végső konfliktusba majd az igazi Messiással. Ezt az öszszeütközést – az Antikrisztus és hívei uralma alatt álló világbirodalom, valamint az igazi Messiás és követői között János kozmikus méretűnek mutatja be Apokalipszisében.
Az első századtól kezdve vitatkoznak teológusok, filozófusok és művészek az Antikrisztussal kapcsolatos kérdésekről. Bernard McGinn felsorol néhányat ezek közül: Egy Antikrisztus lesz-e vagy sok? Zsidó lesz-e vagy pogány? Teljesen emberi lény lesz-e vagy démon? Hamis tanító lesz-e vagy császári zsarnok? Miféle jelek előzik meg az eljövetelét? Meddig tart az uralma? Hogyan fog elpusztulni? Vajon halála egyben a világ végét is jelenti-e?

Találgatások a középkorban

Az Antikrisztus személyét, akit János apostol a "mélységből feljövő fenevadként" is ábrázol, szinte minden kor megkísérelte ismert személyiségekkel azonosítani. Az egyik legfontosabb kulcsot ehhez a Jelenések Könyve kínálja, amely szerint "akinek értelme van, számlálja meg a fenevad számát; mert emberi szám: és annak száma hatszázhatvanhat." (Jelenések 13,18) Az első és a második században élt keresztények a Római Birodalom kortárs uralkodóiban, elsősorban Néró császárban keresték a rejtvény megfejtését, bár Iraeneus püspök zsidó hagyományokra is alapozva azt állította, hogy az antimessiásnak – hasonlóan Krisztushoz –

szintén zsidó származásúnak kell születnie. A III. században Hippolütosz, Ireaneus tanítványa az Antikrisztus eljövetelét mintegy háromszáz évvel későbbre helyezi: szerinte a Római Birodalom még nem az Antikrisztus királysága, csupán egy előkészítő szakasz. Hippolütosz értelmezésében a "Végső Ellenség" feltűnését megelőzi a Római Birodalom "tíz demokráciára" történő felosztása.
A Hippolütosz által az Antikrisztus megjelenésére jelzett végső időpont, i.sz. 500 közeledte elhozta ugyan Róma bukását, azonban a korszak egyháztanítói, így Jeromos és Ágoston, elvetették a történelem közeli végét hirdető apokaliptikus eszkatológiát. Értelmezésükben az "antikrisztusok" megjelenése elsősorban az egyházat elhagyó eretnekek képében valósult meg, így "mindenkinek meg kell vizsgálnia a maga lelkiismeretét, hogy nem ilyen-e maga is?"
Az egy személyben megjelenő Antikrisztus képét egy reformer szellem? szerzetes, Adso műve hozta ismét forgalomba. Adso 950-ben megjelent Antikrisztus-életrajza elődeitől eltérően nem elsősorban írásmagyarázat, hanem elbeszélés, így méltán tekinthető a napjainkban is virágzó apokaliptikus keresztény irodalom előfutárának. A szerzetes szerint az Antikrisztus Dán törzséből születik egy szűztől, és Babilonban látja meg a napvilágot. Galileában, méghozzá a Jézus által megfeddett városokban, Betszaidában és Korazinban nevelkedik majd. Varázslást tanul, aztán Jeruzsálembe megy, hogy újjáépítse a Szentélyt, majd "körülmetéli magát, és úgy tesz, mintha ő volna a Mindenható Isten fia".
Az Antikrisztus három eszközt használ céljai elérésére: ellenségeivel szemben fizikai terrort, kegyeltjei felé ajándékokat, a tömegek megnyerésére pedig természetfeletti csodákat. Adso utal arra, hogy a korában romokban heverő Római Birodalom méltósága helyreáll: "Tudós embereink egyike azt mondta, hogy a Római Birodalom ura ismét a frankok királya lesz. Az utolsó időben lesz az, és minden királyok közül a legnagyobb és a legutolsó lesz. Miután sikeresen kormányozza birodalmát, Jeruzsálembe megy majd, és az Olajfák hegyén leteszi koronáját és jogarát. Ez lesz a Római és Keresztény Birodalom vége és megsemmisülése." Az utolsó császár ezzel az aktussal átadja világi és egyházi hatalmát az Antikrisztusnak, aki ezt követően rövid ideig korlátlan úr lesz a földön, míg a mennyből visszatérő Jézus Krisztus megbízásából Mihály arkangyal végrehajtja felette az Olajfák hegyén az ítéletet. Adso szerzetes apokaliptikus elbeszélése – irodalmi igénytelensége ellenére – korának egyik legnagyobb bestsellerévé vált: kutatók 171 fennmaradt kéziratát ismerik.

Az iszlám Antikrisztus

A keresztény apologetikának egy érdekes következménye, hogy az utolsó idők eseményeiről szóló fejtegetések beépültek a VII. században kialakuló iszlám hitelvekbe is. Az arab nyelven "Maszih (= Messiás) al-Dajjal"-nak nevezett Antikrisztus az iszlám hagyományok szerint zsidó származású lesz, magtalan és félszem?, aki képtelen lesz belépni Mekkába vagy Medinába. A kilencedik századi híres fundamentalista szunnita tudós, Ibn Hanbal így foglalja össze az iszlám Dajjal-hitet: "És hidd, hogy a Hamis Messiás fel fog támadni, szemei között a »Hitetlen« (kafir) szó lesz olvasható... És hidd, hogy ez csakugyan így lesz, és hogy Jézus leszáll az Égből, és megöli őt a (jeruzsálemi) Lyddai Kapunál." A VII. századi arab néphit szerint a Dajjal egy tengeri szigeten élt láncra verve egy kolostorban, és ez a szörnyeteg megjövendölte: hét évvel és hét hónappal Konstantinápoly bevétele után fog megjelenni, hogy rászabaduljon a világra.

A császár az, a pápa, avagy Luther?

A XIII. században új vonásokkal gazdagodott az Antikrisztus-irodalom: megjelentek az aktuálpolitikai célzatú apokaliptikus művek. Az irányzat elindítója IX. Gergely pápa volt, aki a vele szembenálló II. Frigyes német-római császárt "a tengerből kiemelkedő fenevad"-nak nevezte, amely az Antikrisztus közismert bibliai képe. Válaszában Frigyes sem tétovázott: a pápát a Jelenések könyvében szereplő három figurával, a vörös lóval, a sárkánnyal és a Mélység Angyalával azonosította. IX. Gergely halála után utóda, IV. Ince pápa folytatta a harcot. A munkatársai által fogalmazott röpirat Heródeshez, Néróhoz, Nimródhoz és magához Luciferhez hasonlítja a császárt, majd így folytatja: "Mivel Frigyes homlokán ott van a hatalom szarva, és a szája szörnyű dolgokat szül, azt gondolja, hogy meg tudja változtatni a korokat és a törvényeket, és porba vetheti az igazságot." Az elemzést követően a röplap felszólítja a híveket, hogy "ne kegyelmezzetek az istentelennek... mert ez a büszke király többet vétkezett az Úr ellen, mint akár a büszkeségnek minden fiai, akik csak az idők folyamán megtámadták az egyházakat..." Frigyes publicistái válaszukban bebizonyították, hogy az "Innocentius papa" szavak számértéke pontosan 666, azaz IV. Ince pápa kétségtelenül "az igazi Antikrisztus."
Ez utóbbi értelmezési mód hatott Luther Mártonra is, aki az 1520-ban megjelent művében, Az egyház babiloni fogságában kijelentette: "A pápaság valóban nem más, mint Babilon és az Antikrisztus királysága". Ugyanezen év novemberében Az Antikrisztus átkozott bullája cím? röpiratában utasítja vissza az ellene megfogalmazott pápai vádakat. A pápa mint Antikrisztus állandó témája lett a reformáció korában született népszer?, képes hitvitázó műveknek is. Luther haláláig kitartott nézete mellett. Egyik utolsó művében, A pápaság leírásában így ír: "azoknak, akik ma élnek, és azoknak, akik utánunk jönnek, tudniuk kell, mit gondoltam a pápáról, az átkozott Antikrisztusról, hogy bárki, aki keresztény akar lenni, óvakodhassék ettől a förtelemtől."
A protestáns kihívás ellensúlyozása érdekében a tridenti zsinatot követően jezsuita teológusok hozzáláttak az Antikrisztusról szóló katolikus dogmák újraértelmezéséhez. A neves hitvitázó, Robert Bellarmin "Az Antikrisztusról, akinek semmi köze a római főpaphoz" cím? könyvében azt állítja, hogy az Antikrisztus nem azonosítható egy kortárs intézménnyel, inkább egyetlen személynek kell lennie, aki majd lezárja a világtörténelmet. Nem állja meg azonban, hogy némileg kajánul ne jegyezze meg: Luther nevének latin, görög és héber olvasata épp 666. A Napváros című utópiájáról ismert dominikánus szerző, Thomas Campanella szerint a Végső Antikrisztus egyetlen történelmi személy lesz, akinek utolsó előfutára Luther Márton volt. Ennek ellenére számára a kereszténység legveszedelmesebb ellenfele az egész történelemben az iszlám volt. Campanella arra számított, hogy a Mohamed, Luther és Kálvin által képviselt "antichristianizmus" hamarosan megtermi majd a Végső Ellenséget.

Dosztojevszkij barátja

Európa mellett az apokaliptika iránt Oroszországban mutatkozott a legnagyobb érdeklődés. A XVII. századi orosz ortodoxok hittek abban, hogy "Moszkva a harmadik Róma." Miután az első Róma összeomlott az eretnekség, a második – Konstantinápoly – pedig a török miatt, az orosz ortodox egyház magát tekintette a valódi keresztény ortodoxia letéteményesének, Pál apostol szavaival a "visszatartó erőnek". Ezt az elhivatást azonban állandóan fenyegette az Antikrisztus küszöbön álló megjelenésével kapcsolatos félelem, amely az "igazi rítus" fennmaradását fenyegette.
Az eszkatologikus várakozás, amely a XIX. század végén Európában a bibliakritika és teológiai materializmus következtében mélypontra süllyedt, Oroszországban tovább élt. Egyik

legnevesebb képviselője a Dosztojevszkijjel szoros kapcsolatban álló Vlagyimir Szolovjov volt, aki éppen száz esztendeje kezdett hozzá utolsó műve megírásához, amely a Három beszélgetés a háborúról, a hatalomról és a világtörténelem végéről címet viselte. Ennek a könyvnek a befejező része az Antikrisztus története, amelynek tárgya a szerző szerint "nem a világmindenség általános katasztrófája, hanem csupán korunk történelmének végkifejlete volt: az Antikrisztus megjelenése, diadala és bukása." A könyv előszavában Szolovjov így ír: "Az emberiség tömegét uraló történelmi erők még csak ezután fognak összecsapni és összekeveredni, még azelőtt, hogy megjelenne e saját magát széjjeltépő vadállat új feje – az Antikrisztus világot egyesítő hatalma; azé az Antikrisztusé, aki 'dörgő és félelmetes szavakat fog hallatni', s aki a teljes törvénytelenség titkát végső megjelenésekor a jó és az igazság csillogó leplébe fogja burkolni, hogy – az Írás szavai szerint – ha lehet, még a kiválasztottakat is hitük végső elhagyására csábítsa. E kis könyv megírásakor legfőbb szándékom az volt, hogy idejekorán felhívjam a figyelmet arra a csábító maszkra, mely mögött a feneketlen gonoszság rejtőzik."

A Szolovjov által "emberfeletti emberként" említett kivételes képességű fiatalember a XX. század végén egy háborúk utáni egységesült világban születik meg. Önnön kiválóságától eltelve így gondolkodik magáról: "Krisztus hamarabb jött, mint én: én a második vagyok, de az, ami időrendben később következett be, a lényeget tekintve elsődlegesebb. Én épp azért érkezem utolsónak a történelem végén, mert én vagyok a tökéletes, a végleges Megváltó. Krisztus az én előhírnököm volt. Hivatása az volt, hogy az én eljövetelemet megelőlegezze." Az ifjú harminchárom éves korában keserűen tapasztalja, hogy a világ mégsem ismerte fel benne az "eljövendő embert". Ekkor öngyilkosságot kísérel meg, azonban zuhanás közben egy misztikus élmény éri: "A levegőben valami rugalmas, vízoszlophoz hasonló tárgyba ütközik, és nem zuhan tovább. Olyasmit érez, mintha áramütés érte volna, valami ismeretlen erő hátrataszítja. Egy pillanatra elveszíti eszméletét, s amikor magához tér, már ott térdel néhány lépésnyire a szakadék szélétől. Fénylő, foszforeszkáló ködlepelbe burkolózó alak jelenik meg előtte..." Az ismeretlen lény istenként mutatkozik be, és egy fausti egyezséget ajánl a fiatalembernek: egyetlen fiává fogadja őt, és lehetővé teszi számára, hogy mindent a saját nevében és dicsőségére megtegyen.

A temészetfeletti élménytől inspirált fiatalember ezután néhány nap leforgása alatt megírja az Egyenes út az egyetemes békéhez és jóléthez című könyvét. A zseniális művet az egész világon méltatják, hiszen abban az ősi tradíciók és hitvallások iránti nemes szándékú tisztelet társadalmi-politikai követelések és útmutatások nagyívű, bátor radikalizmusával párosul. "Ezt a bámulatos könyvet most az összes civilizált és számos civilizálatlan nemzet nyelvére lefordítják, ezernyi újságot tölt majd meg a világ minden táján egy éven át a kiadói reklám és a lelkesült kritika. Többmilliós példányszámban fognak terjedni az olcsó kiadások a szerző arcképével, miközben az egész művelt világ – ami az idő tájt már majdnem az egész Földgolyót fogja jelenteni – ezen utánozhatatlan, hatalmas, kivételes ember dicsőségétől visszhangzik. A könyvvel szemben senkinek nem lesz ellenvetése, mindenki az egyetemes igazság megnyilatkozását fogja látni benne. Az egész múltnak oly mértékben teljes igazságot fog szolgáltatni, az egész jelent oly elfogulatlanul és sokoldalúan fogja értékelni, a jobb jövőt pedig oly szemlélhetően és érzékletesen fogja a jelenhez illeszteni, hogy mindenki így kiált fel: Ez az! Ez az, amire szükségünk van. Ez az az eszmény, ami nem utópia, ez az a gondolat, ami nem lázálom csupán."

A könyv a világtörténelem legnépszerűbb emberévé teszi szerzőjét, akit röviddel ezután Berlinben megválasztanak az Európai Államszövetség örökös elnökének: "...amikor megjelent

az emelvényen emberfölötti s ifjúi szépségének s erejének teljes pompájában, majd ihletett ékesszólással előadta egyetemes programját, az elragadtatott és elbűvölt egybegyűltek lelkesült hangulatuktól indíttatva szavazás nélkül határozatot hoztak arról, hogy a legmagasabb méltóságot adományozzák neki: római császárrá választják. A kongresszus általános örömujjongás közepette fejeződött be, s a nagy kiválasztott közzétette kiáltványát, mely az alábbi szavakkal kezdődött: »Föld népei! Békémet hoztam el nektek!« s az alábbi szavakkal zárult: »Föld népei! Beteljesült az ígéret! Elérkezett az egyetemes örök béke kora! Legyőzhetetlen ellenállásba fog ütközni az, aki ezentúl e béke megsértésére tör. Mert a földön immár mindössze egyetlen központi hatalom van, mely erősebb minden más hatalomnál, legyen az akár különálló, akár egyesített. És ez a legyőzhetetlen, minden mást fölülmúló hatalom az enyém, Európa teljes jogú kiválasztottjáé, az összes európai hatalom imperátoráé. Végezetül: a nemzetközi jog az eddig hiányzó szankció birtokába jut. Ezentúl egyetlen hatalom sem merészelheti azt mondani, hogy: 'háború', amikor én azt mondom: 'béke'. Föld népei – béke veletek«!"

A világmonarchia a szó szoros értelmében egyetlenegy év alatt kialakul. A háborúkat csírájukban elfojtják. Róma s a világ császára uralkodásának második évében bejelenti, hogy ezentúl mindenkit igényei szerint részesít a javakból, így megnyeri a szegényeket anélkül, hogy a gazdagokat magára haragítaná. A harmadik évben egy keletről érkezett mágus segítségével eléri, hogy az immár jóllakott tömegeket szórakoztató parajelenségekkel ejtse rabul.

Mivel a császárt nyugtalanítja, hogy maradtak a Földön olyanok, akik számára gyanús hihetetlen karrierje, ezért úgy dönt, hogy összehívja a világ vallásainak egyetemes zsinatát Jeruzsálemben. Itt, a Templom-hegyen felépített új szentélyben történik meg a végső leszámolás: miután a császár istennek kiáltja ki magát, a megmaradt keresztény hívők és az Írásokat ismerő zsidók ráeszmélnek, hogy az Antikrisztussal van dolguk. Mielőtt azonban az imperátor hadigépezete elsöpörné az ellenállást, hirtelen fordulat történik: "...alig csaptak össze a két hadsereg éllovasai, hihetetlen erejű földrengés rázta meg a vidéket, s a Holt-tenger alatt, melynek partján a császári seregek állomásoztak, hatalmas vulkáni kráter támadt, s a belőle előtörő tűzfolyam óriási lángtengerré terebélyesedve elnyelte a császárt..."

Így végződik a Szolovjov által száz éve megálmodott apokalipszis. Sorozatunk következő része az észak-amerikai protestáns teológiában és kultúrában megjelenő Antikrisztus-értelmezési kísérleteket veszi számba.